

IBRIS | We know books
DAVID FROMKIN

PACEA CARE A PUS CAPĂT PĂCII

**Căderea Imperiului Otoman
și crearea Orientului Mijlociu modern**

Traducere din limba engleză
ADRIANA VULPE

LITERA
București

Lista hărților	10
Mulțumiri	11
Introducere	15

Partea I

La răscrucea istoriei

1 Ultimele zile ale vechii Europe	27
2 Moștenirea marelui joc în Asia	31
3 Orientul Mijlociu înainte de război	39
4 Junii Turci caută urgent un aliat	52
5 Winston Churchill în ajunul războiului	59
6 Churchill confiscă navele de război turcești	62
7 O intrigă la Sublima Poartă	71

Partea a II-a

Kitchener de Khartoum privește în viitor

8 Kitchener preia comanda	89
9 Locotenenții lui Kitchener	98
10 Kitchener pornește să cucerească Islamul	107
11 India protestează	118
12 Omul de la mijloc	123

Partea a III-a

Marea Britanie este târâtă în haosul din Orientul Mijlociu

13 Comandanții turci sunt aproape de pierderea războiului	131
14 Kitchener autorizează Marea Britanie să atace Turcia	136
15 Spre victorie la Dardanele	142
16 Rusia vrea să înșface Turcia	149
17 Definirea obiectivelor Marii Britanii în Orientul Mijlociu	159
18 În strâmtoarea sortii	164
19 Războinicii	170
20 Politicienii	175
21 Lumina care s-a stins	179
22 Crearea Biroului arab	184
23 Promisiunile făcute arabilor	189

24	Promisiunile făcute aliaților europeni	205
25	Triumful Turciei pe Tigrul	218
Partea a IV-a		
Subversiune		
26	În spatele liniilor inamice	225
27	Ultima misiune a lui Kitchener	235
28	Revolta lui Hussein	237
Partea a V-a		
Alianții la nadirul sortii		
29	Căderea guvernelor aliate: Marea Britanie și Franța	251
30	Răsturnarea țarului	260
Partea a VI-a		
Lumi noi și tărâmurii ale făgăduinței		
31	Lumea nouă	273
32	Sionismul lui Lloyd George	284
33	Pregătirea Declarației Balfour	298
34	Tărâmul Făgăduinței	307
Partea a VII-a		
Invadarea Orientului Mijlociu		
35	La Ierusalim de Crăciun	329
36	Drumul către Damasc	339
37	Bătălia pentru Siria	358
Partea a VIII-a		
Prăzile de război ale învingătorilor		
38	Drumurile se despart	377
39	Pe malurile Troiei	390
Partea a IX-a		
Când marea se retrage		
40	Timpul se scurge	411
41	Trădare	417
42	Lumea ireală a conferințelor de pace	432
Partea a X-a		
Furtună deasupra Asiei		
43	Încep necazurile: 1919–1921	445
44	Egipt: iarna 1918–1919	447
45	Afghanistan: primăvara lui 1919	451
46	Arabia: primăvara lui 1919	455

47	Turcia: ianuarie 1929	458
48	Siria și Liban: primăvara și vara lui 1920	466
49	Palestina de Est (Transiordania): 1920	473
50	Palestina – arabi și evrei: 1920	477
51	Mesopotamia (Irak): 1920	481
52	Persia (Iran): 1920	487

Partea a XI-a

Rusia se întoarce în Orientul Mijlociu

53	Demascarea dușmanilor Marii Britanii	497
54	Provocarea sovietică în Orientul Mijlociu	504
55	Obiectivele Moscovei	508
56	Moarte în Buhara	513

Partea a XII-a

Acordul asupra Orientului Mijlociu din 1922

57	Winston Churchill preia controlul	527
58	Churchill și chestiunea palestiniană	552
59	Alianțele se destramă	568
60	O tragedie greacă	579
61	Soluționarea chestiunii Orientului Mijlociu	599

	Postfață la ediția din 2009	610
	Note	618
	Bibliografie	661
	Indice	677

ULTIMELE ZILE ALE VECHII EUROPE

I

La sfârșitul primăverii lui 1912, elegantul iaht *Enchantress* a ieșit în larg din ploioasa Genovă într-o croazieră de agrement pe Mediterana – o croazieră relaxată, fără itinerar sau orar. Cerul se însenina pe măsură ce vasul naviga spre sud. În curând, avea să fie scăldată în razele soarelui.

Enchantress aparținea Amiralității britanice. Condițiile de cazare de la bord erau la fel de luxoase ca pe iahtul regal. Echipajul număra circa 100 de oameni care deserveau în jur de 12 pasageri, veniți din Marea Britanie via Paris, unde stătuseră la Ritz. Printre ei erau prim-ministrul britanic, Herbert Asquith; minunata sa fiică, Violet, în vârstă de 25 de ani; conducătorul civil al Amiralității, Winston Churchill; și micul grup care-l însoțea pe Churchill, alcătuit din membri ai familiei și colegi apropiați. În ultimii ani încântători înainte de Primul Război Mondial, care a pus capăt acestei lumi, erau cel mai privilegiat grup care existase vreodată. Violet Asquith a ținut un jurnal al acestei călătorii. În Pompeii s-a plimbat împreună cu prietenii ei „pe lungile și superbe străzi tăcute“, pe care odinioară fremătase viața Romei imperiale; acum, scria ea, acele străzi pe vremuri pline de acțiune erau năpădite de iarbă și de buruieni.¹ În Sicilia, grupul ei a urcat la ruinele unei fortărețe antice grecești și, printre lavandă și ierburi aromatice, au făcut un picnic la prânz, stând pe bucăți de piatră din zidurile prăbușite. Apoi au tot urcat, pentru a privi cum apune soarele în mare, de pe ceea ce mai rămăsese din vechiul teatru grecesc de pe înălțimi. Acolo s-au întins „printre cimbrișor și albinele care zumzăiau și am privit marea care-și schimba nuanța din albastru în culoarea focului, iar apoi în verde rece de jad, pe măsură ce soarele s-a ascuns în ea și au apărut stelele“.²

LIBRIS | We know books

— Rotațiile și revoluțiile — mișcările divine care transformă ziua în noapte și primăvara/vara în toamnă/iarnă — se reflectau în observațiile ei legate de peisaj și de lumina acestuia; dar acest sentiment al mortalității civilizațiilor și al succesiunii puterii și dominației politice nu umbrea viziunea optimistă a lui Violet asupra călătoriei sale tinerești în ținuturi străvechi. Tatăl ei conducea un imperiu aproape de două ori mai mare decât Imperiul Roman la apogeul său; este foarte posibil ca ea să fi crezut că imperiul tatălui ei avea să reziste și de două ori mai mult.

Prim-ministrul, un călător entuziast, era nedespărțit de ghidul său Baedeker. Un clasicist înfocat, citea și scria cu ușurință și plăcere în latină și în greacă clasică. Winston Churchill, care nu era vreun erudit în limbile străvechi sau în literatura antică, era gelos ca un copil. „Grecii și romanii“, protesta el, „sunt supraapreciați. Tot ce au făcut a fost să spună lucrurile primii. Și eu am spus lucruri la fel de bune. Doar că ei mi-au luat-o înainte.“³

Violet consemna că „degeaba sublinia tata că lumea existase cu mult înainte ca grecii și romanii să intre în scenă“.⁴ Prim-ministrul era un intelectual, conștient de tendința istoricilor care se ocupau de lumea antică de a se distanța de un interes exclusiv față de culturile europene ale grecilor și romanilor. Profesorul american James Henry Breasted fusese unanim acceptat cu teza sa conform căreia civilizația modernă — adică civilizația europeană — își avea originile nu în Grecia sau la Roma, ci în Orientul Mijlociu: în Egipt și în Iudeea, în Babilonia și în Asiria, în Sumer și în Imperiul Akkadian. Civilizația — ale cărei rădăcini se întindeau mii de ani în trecut, în solul acelor monarhii din Orientul Mijlociu care se transformaseră de mult în praf și pulbere — era înțeleasă ca atingând apogeul odată cu supremația globală a popoarelor europene, a idealurilor lor și a modului lor de viață.

În primii ani ai secolului XX, când Churchill și invitații săi călătoreau la bordul iahtului *Enchantress*, era un lucru obișnuit să se presupună că popoarele europene aveau să continue să joace un rol dominant în afacerile mondiale atât de departe în timp cât putea să cuprindă imaginația. De asemenea, nu era neobișnuit să se presupună că, după ce împliniseră deja ceea ce majoritatea considerau a fi misiunea istorică a Occidentului — modelarea destinelor politice ale celorlalte popoare de pe glob —, aveau în cele din urmă s-o încheie. Dintre domeniile de care încă trebuiau să se ocupe, atrăgea atenția în mod deosebit Orientul Mijlociu, una dintre puținele regiuni rămase pe planetă care nu fusese încă remodelată din punct de vedere social, cultural și politic după imaginea Europei.

Orientul Mijlociu, deși fusese de mare interes pentru diplomații și politicienii occidentali în secolul al XIX-lea ca arenă în care să se desfășoare rivalitățile din Marele Joc, îi mai preocupa doar tangențial în primii ani ai secolului XX, când acele rivalități se părea că fuseseră rezolvate. Regiunea devenise un soi de văgăună din punct de vedere politic. Se presupunea că puterile europene aveau să se ocupe într-o zi și de această zonă, dar nu mai exista un sentiment al urgenței în ceea ce privea intervenția lor acolo.

Puțini europeni din generația lui Churchill știau sau le păsa ce se întâmpla în imperiile fără pic de vlagă al sultanului otoman sau în cel al șahului persan. Câte un masacru ocazional al turcilor în rândurile armenilor ducea la proteste publice în Occident, dar nu stârnea o preocupare mai de durată decât masacrele rușilor în rândul evreilor. Oameni de stat versați, care în particular credeau că nu era nimic de făcut, înaintau propuneri publice prin care îl îndemnau pe sultan să-și îndrepte purtarea; acolo se sfârșea toată povestea. Intrigile mărunte de la curte, funcționăria coruptă, alianțele tribale instabile și o populație apatică și inertă completau imaginea pe care și-o formaseră europenii despre situația din regiune. În acest tablou existau puține elemente care să-i facă pe oamenii obișnuiți care locuiau în Londra, Paris sau New York să creadă că le-ar putea afecta viața sau interesele. Este adevărat că la Berlin planificatorii își doreau construcția căilor ferate și a unor noi piețe în regiune; dar acestea erau activități comerciale.* Pasiunile care împing acum armatele și teroriștii să ucidă și să fie uciși – și care atrag automat atenția globală – nu fuseseră încă stârnite.

La acea vreme, peisajul politic din Orientul Mijlociu părea diferit de cel de azi. Israelul, Iordania, Siria, Irakul și Arabia Saudită nu existau pe atunci. Cea mai mare parte a Orientului Mijlociu rămânea, așa cum fusese de secole, sub stăpânirea apatică și neglijentă a Imperiului Otoman, un domeniu relativ liniștit, în care istoria, ca orice altceva, se mișca încet. Spre sfârșitul secolului XX, politica din Orientul Mijlociu

* Proiectul Calea Ferată a Bagdadului rămâne cel mai cunoscut exemplu al penetrării economice germane în regiune. Este o poveste încurcată și deseori greșit înțeleasă, dar inițial britanicii au încurajat și au susținut acest proiect, nefiind conștienți de la început de pericolele pe care le-ar fi putut prezenta. În cele din urmă, proiectul a devenit o sursă de conflict între Marea Britanie și Germania, dar care s-a soluționat printr-un acord la care cele două țări au ajuns în 1914.

LIBRIS

We know

prezintă un aspect complet diferit, este explozivă. Nimeni altcineva nu a jucat un rol mai important – uneori fără intenție – în nașterea Orientului Mijlociu așa cum îl cunoaștem astăzi ca Winston Churchill, care, înainte de Primul Război Mondial, era un tânăr politician în ascensiune, care nu avea nici un interes deosebit pentru Asia musulmană și care multora nu le inspira încredere. Un destin straniu l-a condus pe Churchill și a condus Orientul Mijlociu să se amestece în mod repetat unul în viața politică a celuilalt. Acest lucru a lăsat urme; există frontiere care brăzdează fața Orientului Mijlociu, care sunt, de fapt, cicatricile rămase în urma întâlnirilor cu el.

MOȘTENIREA MARELUI JOC ÎN ASIA

I

Churchill, Asquith și colegi din cabinet precum ministrul de externe, sir Edward Grey, ministrul de finanțe, David Lloyd George, și, ulterior, ministrul de război, lordul Kitchener, aveau să joace un rol decisiv în crearea Orientului Mijlociu modern; dar în acest proces nu au putut să scape de o moștenire politică victoriană pe care guvernul liberal al lui Asquith crezuse că o abandonase. Asquith și Grey, după ce au întors spatele rivalității din secolul al XIX-lea cu Franța și Rusia în Orientul Mijlociu, credeau că scapă fără să plătească; dar evenimentele aveau să demonstreze că se înșelaseră.

II

Lupta pentru Orientul Mijlociu, care a asmuțit Anglia împotriva unor rivali europeni, a fost un rezultat al expansiunii imperiale facilitate de călătoriile lui Columb, Vasco da Gama, Magellan și Drake. După descoperirea rutelor maritime, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, puterile europene au continuat să se ia la întrecere unele cu altele pentru controlul asupra restului lumii. Anglia a avut un start relativ greoi în această cursă, dar în cele din urmă le-a depășit pe celelalte.

În secolul al XVIII-lea, arhipelagul britanic, în ciuda dimensiunii sale mici, și-a format, în cele din urmă, un imperiu care se întindea pe tot globul. La fel ca spaniolii și olandezii înaintea lor, britanicii se lăudau că monarhul lor domnea acum asupra unor dominioane peste care soarele nu apunea niciodată. În 1912, când Winston Churchill și Herbert Asquith

LIBRIS | We know
BOOKS

erau într-o croazieră la bordul iahtului *Enchantress*, monarhul lor, George al V-lea, stăpâna peste un sfert din suprafața de uscat a planetei.

De nici unele dintre cuceririle lor nu erau britanicii așa mândri decât de cele din legendarul Orient. Totuși exista o ironie în aceste succese; întrucât, prin faptul că învinsese Franța în Asia și Pacific, încununându-și acea realizare prin cucerirea Indiei, Marea Britanie își extinsese liniile de transport și de comunicații atât de mult, încât putea fi întreruptă în multe puncte.

Napoleon Bonaparte expusese această vulnerabilitate în 1798, când invadase Egiptul și se îndreptase spre Siria – intenționând, așa cum a susținut ulterior, să urmeze de acolo drumul legendei și al gloriei, prin Babilon, către India. Deși distrus chiar de planurile sale, Napoleon l-a convins apoi pe țarul nebun, Pavel, să pună în mișcare armata rusă pe aceeași rută.

Reacția Marii Britanii a fost de a susține regimurile locale din Orientul Mijlociu împotriva expansiunii europene. Nu dorea să controleze regiunea, ci să împiedice oricare altă putere europeană să facă acest lucru. Pe parcursul secolului al XIX-lea, guvernele britanice care s-au succedat au urmat așadar o politică de susținere a instabilelor țări islamice din Asia împotriva amestecului, subversiunii și invaziei europene. În acest proces, principalul lor adversar avea să devină în curând Imperiul Rus. Anihilarea inițiativelor rusești din Asia a ajuns să fie scopul obsedant al multor generații de oficiali civili și militari britanici. Încercarea lor de a face acest lucru a fost, pentru ei, „Marele Joc”¹, în care miza era foarte mare. George Curzon, viitorul vicerege al Indiei, a definit miza în mod clar: „Turkestanul, Afghanistanul, Trans-Caspia, Persia – pentru mulți, aceste nume inspiră doar un sentiment de depărtare totală... Pentru mine, mărturisesc, sunt piese pe o tablă de șah pe care se joacă un joc pentru dominația mondială.”² Regina Victoria s-a exprimat și mai clar: era, a spus ea, „o chestiune de supremație rusă sau britanică în lume”³.

III

Se pare că un ofițer britanic pe nume Arthur Conolly l-a numit prima dată „Marele Joc”. L-a jucat cu îndrăzneală, de-a lungul frontierei himalayene și în deșerturile și oazele din Asia Centrală, și a pierdut într-un mod cumplit: un emir uzbek l-a aruncat și l-a ținut timp de două luni

IRDIS | We know

într-o fântână plină cu șobolani și reptile, iar apoi ce mai rămăsese din el a fost scos și decapitat. Expresia „Marele Joc“ a fost descoperită în documentele lui și citată de un istoric al Primului Război Afghan.⁴ Rudyard Kipling a făcut-o celebră în romanul său *Kim*, povestea unui băiat angloindian și a mentorului său afghan care zădărniceau intrigile rusești de-a lungul rutelor spre India.*

Jocul începuse chiar înainte de 1829, când ducele de Wellington, atunci prim-ministru, a inițiat o corespondență oficială pe tema modului în care putea fi protejată cel mai bine India împotriva unui atac rusesc prin Afghanistan. Cel mai bun mod, s-a convenit, era acela de a ține Rusia departe de Afghanistan. Prin urmare, strategia britanică a fost aceea de a folosi regimurile în declin din Asia islamică ca un imens tampon între India Britanică și ruta sa spre Egipt, și rușii amenințatori. Această politică a fost asociată în special cu numele lordului Palmerston, care a pus-o la punct pe durata îndelungatei sale activități ca ministru de externe (1830–1834, 1836–1841 și 1846–1851) și ca prim-ministru (1855–1858 și 1859–1865).

Lupta pentru susținerea regimurilor-tampon prietene se ducea cu o intensitate neobișnuită la capătul vestic și cel estic ale continentului asiatic, unde era în joc controlul asupra pozițiilor strategice dominante. În Asia de Vest, poziția de interes strategic era Constantinopolul (Istanbul), fostul Bizanț, care timp de secole fusese centrul politicii mondiale. Situat deasupra strâmtorii Dardanele, controla atât trecerea est-vest dintre Europa și Asia, cât și axa nord-sud dintre Marea Mediterană și Marea Neagră. Atât timp cât Constantinopolul nu era pe mâini dușmane, puternica flotă britanică putea naviga prin Dardanele în Marea Neagră, pentru a domina coasta rusă. Dar, dacă rușii aveau să cucerească strâmtoarea, nu reușeau doar să împiedice accesul flotei britanice în interior, ci, de asemenea, să-și trimită propria flotă în Mediterana, unde prezența sa putea amenința liniile vitale de transport și comunicații britanice.

Spre extremitatea continentului asiatic, poziția de interes strategic era zona lanțurilor muntoase din și de lângă Afghanistan, de unde invadatorii se puteau năpusti asupra câmpiilor din India britanică. Scopul Marii Britanii în Asia de Est era acela de a împiedica Rusia să-și impună în vreun fel prezența pe acele înălțimi care dominau zona.

Uneori ca război rece, alteori ca război cald, lupta dintre Marea Britanie și Rusia a făcut ravagii de la Dardanele până în munții Himalaya timp de aproape 100 de ani. Rezultatul fost un fel de remiză.

* Aceste activități ale serviciilor de spionaj rivale sunt ceea ce anumiți scriitori înțeleg prin Marele Joc; alții folosesc expresia într-un sens mai larg, utilizat și în această carte.

În îndelungata luptă a Marii Britanii împotriva Rusiei, au existat chestiuni vitale în joc; și, în timp ce unele dintre ele au fost, în cele din urmă, abandonate, altele au rămas, alături de cele noi care au apărut pe parcurs.

În 1791, prim-ministrul britanic William Pitt și-a exprimat teama că Imperiul Rus ar putea răsturna echilibrul european de putere. Acea teamă a reînviat după ce Rusia a jucat un rol crucial în înfrângerea finală a lui Napoleon, în 1814–1815, dar s-a diminuat iar după 1856, când Rusia a fost înfrântă în Războiul Crimeii.

Începând cu 1830, lordul Palmerston și succesorii săi s-au temut că, în eventualitatea în care Rusia ar fi distrus Imperiul Otoman, lupta pentru a aduna bucățile din acesta ar fi dus la un război de proporții între puterile europene. Aceasta a rămas o grijă permanentă.

La mijlocul secolului al XIX-lea, comerțul britanic cu Imperiul Otoman a început să capete o importanță majoră, iar controversa s-a completat cu aspectele economice, poziționând Marea Britanie, caracterizată de liberul schimb, în conflict cu Rusia protecționistă. Profunda implicare financiară a Franței și a Italiei în problemele otomane, urmată de penetrarea economică germană, a transformat zona în care Rusia și Marea Britanie își duceau lupta într-un teren minat de interese economice naționale.

Petrolul a devenit parte a disputei de-abia la începutul secolului XX. Dar nu a avut un rol major în Marele Joc nici atunci, deoarece, pe de o parte, existau puțini politicieni care să prevadă importanța viitoare a petrolului și, pe de altă parte, pe atunci nu se știa că în Orientul Mijlociu exista petrol într-o cantitate atât de mare. În cea mai mare parte, petrolul Marii Britanii (peste 80% înainte și în timpul Primului Război Mondial) provenea din Statele Unite. La acea vreme, Persia era unicul producător important de petrol din Orientul Mijlociu, în afară de Rusia, și chiar capacitatea Rusiei era nesemnificativă în ce privește producția mondială. În 1913, de exemplu, Statele Unite produceau de 140 de ori mai mult petrol decât Persia.⁵

De la începutul Marelui Joc până târziu în secolul XX, cea mai presantă îngrijorare a liderilor britanici era legată de siguranța rutei către Orient. Când regina Victoria și-a însușit titlul de împărăteasă a Indiei, în 1877, a existat o recunoaștere oficială a evoluției Marii Britanii într-un fel de dublă monarhie – Imperiul Britanic și Imperiul Indiei. Legătura

LIBRIS | We know books

Când conservatorii au revenit la putere, era prea târziu să se mai întoarcă la Constantinopol. Robert Cecil, al treilea marchiz de Salisbury (prim-ministru: 1885–1886, 1886–1892, 1895–1900, 1900–1902), conștient că liderii otomani își puneau în pericol propria suveranitate printr-o conducere deficitară, se gândise să folosească influența pe care Marea Britanie o putea exercita ca să îndrume și, într-o anumită măsură, să reformeze regimul. Referitor la faptul că Gladstone nu profitase de această influență, se plângea astfel: „Au aruncat-o pur și simplu în mare, fără să obțină nimic în schimb”.⁸

V

Intrarea Germaniei în scenă, la Constantinopol și în alte părți, a marcat începutul unei noi ere în politica mondială. Imperiul German, creat oficial pe 18 ianuarie 1871, înlocuise în câteva decenii Rusia ca principală amenințare la adresa intereselor britanice.

În parte, acest lucru era provocat de relativul declin industrial al Marii Britanii. La mijlocul secolului al XIX-lea, Marea Britanie producea circa două treimi din cărbune la nivel mondial, circa jumătate din fier și peste 70% din oțel; de fapt, peste 40% din întreaga capacitate mondială de bunuri manufacturate și comercializate erau produse la acea vreme în insulele britanice. Jumătate din producția industrială mondială era atunci proprietate britanică, dar în 1870 cifra coborâse la 32%, iar până în 1910, la 15%.⁹ În industriile mai noi și tot mai importante, cum ar fi industria chimică și de mașini-unelte, Germania preluase conducerea. Chiar și poziția de frunte a Marii Britanii în lumea finanțelor la nivel mondial – în 1914 deținea 41% din investiția brută externă de capital¹⁰ – era un semn al declinului; investitorii britanici preferau să-și plaseze banii în economii dinamice din Americi sau în alte zone ale globului.

Și factorii militari au fost implicați. Dezvoltarea căilor ferate a modificat radical echilibrul strategic dintre forța terestră și forța maritimă, în detrimentul acesteia din urmă. Sir Halford Mackinder, profetul geopoliticii, a subliniat realitățile unei situații noi în care trenurile de pe căile ferate inamice trimiteau trupe și muniție direct la destinație în linie dreaptă – cea mai scurtă distanță dintre două puncte, în timp ce flota britanică naviga încet în jurul unui continent și ajungea prea târziu. Rețeaua de căi ferate a Imperiului German transformase domeniul kaizerului în